

Vándor László:

A kanizsai vár építési korszakainak kérdései

A kanizsai várnak a 13–14. század fordulójától 1702-ig tartó mintegy négy évszázados története öt jelentős építési, átépítési periódust foglal magába. A Nagykanizsa monográfia írása közben ezeknek az építkezéseknek a történeti és régészeti adatait vizsgálva szembetalálkoztam ezek megoldott és megoldásra váró kérdéseivel. Mivel Méri István, a vár tudós ásatója postumus művében elsősorban a régészeti kutatás eredményeit foglalta össze, a történeti kérdéseket csak azokban az esetekben vizsgálta, amikor ásatási megfigyeléseinek összevetéséhez feltétlenül szüksége volt, jelen előadásomban — a meglehetősen szűkreszabott keretek között — megpróbálom az általa nyitva hagyott kérdések körét körüljárni, az építési korszakokat meghatározni, azokat a történeti adatokkal és az ásatás eredményeivel összevetni. Abban az esetben, amikor Méri István megoldásával teljesen egyetértek, csak a teljesség kedvéért az ő véleményét foglalom össze tömören. Megjegyezni kívánom továbbá azt, hogy a vár történetére vonatkozó források főleg a 16. század második felére és a 17. századra vonatkozóan még korántsem feltártak, így az általam vázolt képet tovább finomíthatják.¹

1. Az első kérdéskörbe a Kanizsa vár építési ideje, az építető személye, illetve az első kanizsai vár helyének problematikája tartozik. Kanizsa területe a 13. század közepétől, amikor a forrásokban felbukkan, nagyrészt két jelentősebb birtokos kezén van. Maga Kanizsa és a tőle északra fekvő Lazsna Renold fia Princé, illetve leszármazottai,² a délre található mocsárvidék és a keleti part pedig a Bikács nemzetségé.³ Utóbbiak birtoka a mocsaras völgyben Kanizsa település mellé is felnyúlik, 1262-ben Princ comes tőlük veszi meg a Kanizsa melletti szigetet.⁴

1296-ban tűnik fel Kanizsaszegi Einhard, aki a keleti részekben szerez birtokot, amelyeket 1308-ban tovább gyarapít.⁵ Einhardot nem tudjuk egyik Kanizsa körüli birtokos nemzetséghez sem sorolni, de a név alapján úgy tűnik, hogy a 13–14. század fordulóján egy Kanizsaszeg nevű településsel a jelzett területen számolnunk kell.

A kanizsai vár Kanizsaszeg néven abban az oklevélben szerepel először, amely ugyan évszám nélküli, de jól behatárolhatóan 1319 előtt keletkezett.⁶ Ebben Osl nembeli

Lőrinc kanizsaszegi várnagy nevével találkozunk, aki Héder nembeli Kakasok szolgálatában áll. Fügedi Erik véleménye szerint az oklevél keletkezésének valószínű évszáma vagy 1312, vagy 1314–15.⁷ Hitelesen a vár Károly Róbert 1323. évi adománylevelében szerepel, amikor Osl nembeli Lőrincnek, a Kanizsai család alapítójának adja Kanizsaszeg várát és tartozékait.⁸ Lőrinc, aki a király pártjára állt, 1319-ben foglalta el a várat Károly Róbert számára.⁹ Igénye és a királyi ígéret már nyilván korábban megvolt, hiszen a vár tartozékait képező bitorolt jószágokat az adományozás előtti években sorra megveszi eredeti tulajdonosaiktól. Az 1322-ben oklevélből, amelyben Kanizsa falut és a mellette lévő szigetet megveszi Princ fiaitól, várról nem esik szó.¹⁰ A Bikács nemzetség tagjaitól ugyanezen évben vásárolja meg a Kanizsa folyó szigetén lévő várhelyet (locus castris) Kerektóval és Csákánnyal.¹¹ Nem tudjuk, hogy ez a várhely a Bikácsok valaha létezett várát, várépítésre alkalmas helyet jelöl-e, avagy felvethetjük azt a kérdést is, hogy esetleg olyan helyről van szó, ahol a bitorlási időszakban vár épült, amelynek csak a helyre tarthattak igényt a jogos tulajdonosok.

Fügedi Erik a vár építési idejét 1296–1318 közötti időben, de bizonyosan 1312 előttre határozza meg.¹² Egyetértve ezzel a datálással, azon megállapítását, hogy a vár építetője bizonyosan a Héder nembeli (Köszegi) Miklós fia Miklós lett volna, vitatni kívánom. A 13–14. század fordulóján itt birtokos már említett Kanizsaszegi Einhard és Kanizsaszeg várának neve között nyilvánvaló az összefüggés. A századforduló zavaros viszonyai között számtalan kisebb-nagyobb erődítés épült. Nem tudjuk, milyen körülmények között lett itt birtokos Kanizsaszegi Eynard, de a várnak a létezése csak azon a területen képzelhető el, ahonnan ő az előnevét vette. Nagyon valószínű, hogy ő lehetett az itteni erődítmény építetője is, akitől azután az 1310-es évek elején a Kakasok elfoglalják. Eynard úgy tűnik nem volt jogos birtokos a területen, vagy magvaszakkadt, hiszen tőle vagy leszármazóitól Osl nembeli Lőrinc nem vesz meg birtokokat.

Fügedi Erik veti fel először annak lehetőségét, hogy az első kanizsai vár nem azonos helyen állt a Kanizsai család

későbbi várkastélyával.¹³ Bizonyítékként azt a már idézett 1322. évi oklevelet hozza fel, amely bizonyossá teszi, hogy ekkor sem Kanizsa falu területén, sem a mellette lévő szigeten (amit Princ 1262-ben vásárolt) nem állt vár. Ehhez még annyit lehetne hozzátenni, hogy a Kanizsaszeg név a későbbiekben, azaz a 15. század elejétől, amikor a vár újból feltűnik, az oklevelekben nem szerepel.

Méri István az ásatás eredményei alapján nem tudta igazolni az általa feltárt várkastély és a korai vár helyének azonosságát. Munkájában kétszer érinti ezt a kérdést. Egy helyen óvatosabban így fogalmaz: „Ami viszont a korábbi időköt illeti, az a néhány Árpád-korinak látszó edénytöredék, amire az épület környezetében rábukkantunk, amilyen építményhez nem köthető, s így másutt a külső vár területén találtakkal együtt azt jelzi, hogy az Árpád-korban is volt itt valamiféle település, s talán vár is. Helyének pontos rögzítésére és jellegének meghatározására azonban alig van remény.”¹⁴ Később már világosabban rögzíti álláspontját: „A vár területén folytatott ásatásainkon XII–XIII. századnak látszó edénytöredékek egymástól nagyobb távolságra is előkerültek. Ezek azonban önmagukban egyelőre nem bizonyítják az egykorú vár létezését, hanem — ugyanúgy, mint a belső vár területén talált őskori edénydarabok — csupán itteni településről tanúskodnak.”¹⁵

A Méri István féle ásatás eredményei, a későbbi vár és környezetének felszíni viszonyai nehezen valószínűsíthetővé teszik a — a Fügedi-féle megállapítással együtt — korai és a későbbi vár területi egybeesését. Ha ezt a véleményt elfogadjuk, akkor felvetődik az a kérdés, hol állhatott Kanizsaszeg vára? Az egyetlen számításba jöhető hely az általam végzett vizsgálatok szerint a nagykanizsai vasútállomástól nyugatra fekvő sziget, ahol a 16–17. századi ábrázolások szerint a Kanizsa vizét egy malom nagyobb tóvá duzzasztotta. Ezen a helyen még a múlt században leírták egy kisméretű vár felszínén látható maradványait. Ez a hely pedig nagyon is egybeesik az 1322-ben említett várhellyel, amely a Kerektónál található¹⁶ Nagyobb bizonyosságot azonban csak a terület régészeti feltárásától várhatunk.

2. A második kérdéskör a Méri István által feltárt várkastély építési idejének és az építető személyének meghatározása. A régész a Vár úton az egykori szeszgyár központi épülettömbje alatt egy szabálytalan négyzet alakú zárt udvaros várkastélyt tárt fel. Ennek déli oldalából nagyméretű kaputorony lépett ki a fal síkjára. Az udvarát árkádos folyosó övezte.¹⁷ Balogh Jolán korábban, a fennmaradt hiteles 16. századi alaprajz alapján a palotaépületet felsőolasz hatásra épült, négyszögletes alaprajzú, árkádos udvarú kastélyok típusába sorolta. Az általa reneszánsz épületnek tartott kastélyt Pietro Ferrabosco művének vélte, tehát a 16. század második felére datálta.¹⁸ Méri István ásatása rámutatott, hogy az itt talált leletek alapján az épület már a 15. században is bizonyosan állt, tehát Balogh Jolán véleménye tarthatatlan.¹⁹ Sajnálatos, hogy az itt előke-

rült leletanyag ennél pontosabb meghatározást nem tett lehetővé.

Az ásatási alaprajz és a leletanyag kormeghatározása a kanizsai vár központi épülettömbjét azoknak a szabályos alaprajzú palotáknak a csoportjába sorolhatjuk, amelyek az Anjou-korban jelentek meg a budai és visegrádi építkezéseken és építésük Zsigmond uralkodása alatt teljesedett ki. A visegrádi palota az 1370-es évek végén kapja meg ezt az elrendezését.²⁰ A vidéki királyi rezidenciák közül a négysaroktornyos várak hazai alap- és iskolapéldája a díósgyőri 1378 előtt készülhetett el.²¹ Zólyom ugyancsak az 1370-es években épült,²² míg a saroktornyok nélküli Végleles vára a 14–15. század fordulóján épült fel.²³ Az ilyen típusú várak építésénél a későbbiek során a palotajelleg erősödött, a saroktornyok redukálódtak.

Ennek legszebb példája az ozorai várkastély, melyet Ozorai Pipo 1416–1426 között emeltetett.²⁴ Ennek a vártípusnak az itáliai eredeztetése a korábbi szakirodalomban közhely számba ment, újabban azonban a közvetlen analógiák hiányát kimutatva ennek a típusnak sajátos magyarországi kialakulási lehetőségét is felvetették.

Rendkívül sajnálatos, hogy a kanizsai vár okleveles anyaga pontosan erről a rendkívül fontos időszakról nem áll rendelkezésünkre. Az 1323. évi adományozás után csak 1406-ban kerül elő ismét, amikor a várnagyáról és kincseskamrájáról esik szó.²⁵ 1423-ban tudunk a várkápolna létezéséről.²⁶ 1443-ban, amikor a Rozgonyiak ostromolják bástyákkal erősített fallal körülvett kastélyként ismerhetjük meg.²⁷ A század végén pedig (1493) hídjáról és vizeárkáról,²⁸ 1530-ban pedig ugyancsak a hídról és a „Gyaloghíd”-ről jutunk ismeretekhez.²⁹

A közvetett írott források azonban sokkal közelebb visznek bennünket az építési idő és az építető személyhez. Zsigmond uralkodásának ideje a Kanizsaiak fénykora. A három kanizsai fivér Miklós, János és István mind rangban, mind hatalomban a legmagasabbra emelkedett. Ebben az időszakban teljesedik ki az új szerzemények révén a kanizsai uradalom. A birtokszerzemények elsősorban János esztergomi érsek révén gyarapítják a Kanizsaiak hatalmát. A források alapján egyértelmű, hogy az ősi birtok Miklósnak, a legidősebb fiúnak, a tárnokmesternek lakhelye. A legkisebb fiú, István rezidenciájáról, amely Kismartonban épült fel, lényegesen többet tudunk.³⁰

1371-ben engedi meg Nagy Lajos a Kanizsai testvéreknek, hogy Kismarton nevű mezővárosukat az ország védelme érdekében fallal kerítsék be. Csak ezután kerülhetett sor a város északnyugati sarkán a négyzet alakú zártudvaros várkastély építésére.³¹ Az Eszterházi kastélyba belefoglalva ma is álló várnak 1392-ben már készen kellett lennie, amikor István Zsigmond király jelenlétében itt tartotta esküvőjét.³² Az itteni várkastély a királyi mintára épült magánvárak közül az oklevelek alapján a legkorábbi, nem véletlenül Kanizsai birtokon létesült.

Ezek alapján joggal vetődik fel az a kérdés, hogy a legidősebb fiúnak Miklós tárnokmesternek nem kellett-e legalább ilyen rangos rezidenciával rendelkeznie. A Kanizsán és környékén már az 1370-es években kimutatható donátor és építető tevékenysége. 1374-ben búcsút eszközöl ki a kanizsai templomnak.³³ Az 1370-es években a pálos rendi remetéknek hatalmas kolostort épített a Kehida melletti Örményes hegyen.³⁴ Miklós 1385-ben magyaróvári várnagy,³⁵ 1387-ben Sopron és Vas vármegyék, majd a következő évben Zala megye főispánja is.³⁶ Még ugyanebben az évben tárnokmester lesz,³⁷ rangja ettől az időtől feltételezi reprezentatív rezidenciára a feltétlen igényét.

A kanizsai várkastély építése szempontjából nem elhanyagolható dátum 1393, amikor Zsigmond, Miklós várában köszönti az újévet.³⁸ Három évvel később a Lackfiakkal Kőrösön történt leszámolás után ismét a kanizsai vár vendége a király.³⁹ Ezek a vendéglátások bizonyosra vehetően már az új várkastély falai között történhettek. Úgy vélem, hogy ezen típusú várkastélyok építési időszakát figyelembe véve kizárólag Kanizsai Miklósnak volt szüksége és ugyanakkor lehetősége is, hogy rangjának megfelelő székelyet építtessen fel, amelynek a fenti adatok alapján legalább egyidőben kellett végbemennie az öccse kismartoni építkezésével. Tudjuk, hogy miután egészségi állapota miatt hivataláról leköszönt, Kanizsára vonult vissza és itt hunyt el 1404 márciusában. Az általa emeltetett örményesi kolostorban lett eltemetve.

3. A Nádasdy-féle építkezések ideje

A Kanizsai család férfiágon való kihalása után az örökös Kanizsai Orsolya Nádasdy Tamás felesége lett. A török veszély a rablóportyákon túl ebben a térségben csak pár évtizeddel Mohács után jelentkezett, bár 1532-ben, amikor Szulejmán Köszeg ellen vonul, Kanizsa is az útjába esett.⁴⁰ De a nagy hódító megelégedett a vár jelképes birtokbavételével. Az 1540-es évek végén a törökök már jelentős pusztításokat követnek el az uradalom területén.⁴¹ A közvetlen veszély a somogyi várak török általi elfoglalása után fenyegetett. Miután 1555-ben Szigetvár bekerítése céljából Tojgum pasa elfoglalta Kaposvárt, Koroknát és Babócsát, Kanizsa a végvár vonal része lett.⁴²

Már az 1540-es években vannak adataink, hogy a nádorispán zsoldos katonai erőt állomásoztat itt,⁴³ nagyszabású építkezésekről azonban csak az 1550-es években vannak adataink. Még 1555-ben Nádasdy Tamás Kanizsát a kisebb erődítések (fortaliciumok) közé sorolja,⁴⁴ 1556-ban azonban a török Szigetvár elfoglalására irányuló kísérlete felértékelte Kanizsa jelentőségét. Adataink ugyanakkor azt mutatják, hogy a Nádasdy-féle építkezések már 1554-ben megindulhattak. A rendelkezésünkre álló források, elsősorban a vár tisztségviselőinek levelei alapján úgy tűnik, hogy Kanizsa 1554-ben elég rossz állapotban volt. Zichy István ekkor a palánk egy részének eldőléséről és a Terjék Tamás által irányított javítási munkákról ír.⁴⁵ De még ebben az évben késő ősszel megkez-

dődik a nagyobb szabású munka, amit a következő évben a somogyi várak török kézre kerülése csak siettetett.⁴⁶ Ugyanezen év őszén (okt. 6.) írt levélből a palánkfal épüléséről, majd 7-én két, ágyúk számára készülő halomtöltésről esik szó.⁴⁷

Az egyik a Rajki bástyánál lenne, ami azt jelzi, hogy a többi védművek kiépülése is már bizonyos állapotban volt. December 6-án Magyar Bálint már azt írja Nádasdy Tamásnak, „Továbbá a palánk felől írhatom, hogy állatása és fonása ez két nap alatt megkészl, de sározása nem tudom mi módon lehet az földnek fagyása miatt.”⁴⁸ Az építkezésekre az uradalom jobbágyain túl a környék más birtokairól is igyekeztek munkaerőt szerezni. Ezen év júniusában Magyar Bálint kapitány Széchy Margit jobbágyait akarta fenyegetéssel is Kanizsa építésére hajtani. Az úrnő azonban nem engedett és levelében megírta: „még a nádorispán ellen is megoltalmazzuk jószágunkat. Azért ha reájok mentek dúlni, bizonyos megbánjátok.”⁴⁹ Szele Jakab ugyan már január 2-án kérte az építkezéshez a megye segítségét, indokolva, hogy ahhoz a vár tartománya kevés, de mint látjuk a kérésnek nem mindenkinél volt foganatja.⁵⁰ 1556. januárban még a folytatást tervezték, ekkor Szele Jakab beszámol az építkezésről és pallért kér a további munkákhoz.⁵¹

Nyáron azonban a Szigetvár környéki hadiesemények a munkálatokat megakasztották. A felmentő sereg Kanizsa alatt szállt táborba. Július 15-én Nádasdy Tamás és Zrínyi Miklós visszafoglalja Babócsát, az augusztusban ugyancsak innen induló Ferdinánd főherceg Koroknát vívja meg.⁵²

Az építkezések a hadiesemények után folytatódtak. 1558-ban még mindig nagyszabású munkák folynak. Novemberben azt jelenti, hogy nincs elegendő palánkfa, a bástyák, palánkok, belső palánkok megerősítéséhez a megfelelő szeg hiányzik.⁵³ Zele Jakab 1559. januárjában összegzi az elvégzetteket.

A Rajki bástyája és a kapu mellett lévő bástya között palánkfal béléstését és fonását elvégezték, a harmadik középső falat is felállították. A kapu mellett lévő bástya is elkészült. Ennek temérdeksége kívül három öl, két belső oldalán pedig két-két öl. Máté deák bástyája is elkészült a felső lövőhelyekkel egyetemben. Már meg is gerendázták. Négy mestergerendát tettek bele. A Szalay Lénárt és a Máté deák bástyái között lévő fal belső részét is elvégezték, meg is fonták.⁵⁴ 1559. májusában a palánkfalak és a bástyák béléstésén dolgoztak, de ismételten nem lévén elég vasszögük, a kötéssel és a bélésekkel kissé hátramaradtak. Ezek a munkák már befejező stádiumot jeleznek.⁵⁵

Összegezve az elmondottakat Kanizsa Nádasdy Tamás által történt átépítése, amely teljes egészében a Ferabasco építkezéseinek első szakaszát mutató alaprajzon áll előtünk, 1554–1559 között ment végbe.

A három részből álló vár szerkezetének elemzését Méri István részletesen elvégezte. Annyi megjegyzést tehetünk

csupán, hogy mint az idézett forrásból kitűnik, a kapu mellett álló, a többi olasz típusútól elütő archaikus alakú bástya is ekkor készült és nem tekinthető — a nyilván korábban is létező — külső védművek maradványának, mint Méri István gondolta.⁵⁶

Bánfi Florio szerint Kanizsa kiépítésében Giovanni Maria Speciacasa nápolyi hadiépítész is közreműködött.⁵⁷ De a tervezésen túl itteni személyes működésének nyomait nem sikerült kimutatnunk.

4. Az udvari Haditanács építkezései, Kanizsa ötszögű erődde való kiépítése.

Kanizsa vára 1566-ban a Dunán inneni Főkapitányság kettéválasztásával létrejött Balaton-Dráva közti főkapitányság székhelye lett. Szigetvár eleste, a nagyszabású erődítmény pótlása elkerülhetetlenné tette a vár királyi kézbe vételét és egy korszerű, megfelelő létszámú katonaság befogadására alkalmas erődítmény megépítését. Kanizsának ez az építési korszaka a legkutatottabb, ezeknek az eredményeknek a régészeti adatokkal való összevetése részletesen megtalálható Méri István munkájában.⁵⁸ Csupán utalni szeretnénk rá, hogy Pietro Ferabosco által vezetett munkálatok 1568-ban indulnak. Ekkor kap megbízást a kanizsai vár körüli mocsár szabályozására. Ugyanezen év szeptember 3-án kelt Poppendorf Ferenc kanizsai főépítőmester kinevezési okmánya.⁵⁹

A munkálatok 1572. évi állását a már idézett alaprajz pontosan rögzíti. Az állandó pénz és munkaerő hiány miatt vontatottan halad az építkezés. 1575-ben azt írják „olyan rosszul és befejezetlenül hagyták félbe, hogy sokkal jobb lett volna, ha nem is építették volna tovább.” Csupán két „földből hányt” bástya van, de negyed részéig sincs befejezve. A többi bástyát melyből ötöt terveztek, még el sem kezdték.”⁶⁰ 1577-ben villámcsapás következtében felrobbant a puskaporos torony. A robbanás szétvetette a bástyafalakat és ledöntötte a palánkot. Egyik szemtanú szerint „Canisa kettészakadt.”⁶¹ Az építkezés azonban folytatódott, Ferabosco 1577. júniusi jelentése három bástya elkészültéről számol be.⁶² 1578-ra nagyjából elkészült a palánk védőöv.⁶³

Az 1580-as években is folyamatosak a munkálatok egészen 1587-ig.⁶⁴ Az elkészült vár két részre tagozódott. A Nádasdy-féle építkezések területét és a lecsapolt mocsár helyén létesített nagyobb várrészt vizesárok választotta el. Ez utóbbi terület a 16. század második felében beépítetlen maradt.

Az ötszögű erődítményt az 1590. évi és későbbi földrendések nagymértékben megrongálták, — s mint Méri István írja — az elsüllyedt bástyákra és falakra már csak mint alapokra építhettek.⁶⁵ A természeti csapások és az elhanyagoltság miatt, a hevenyészett építkezések révén az 1590-es években jelentősen átalakult és mint Méri írja: „A török sem abban az alakban és főként nem abban az állapotban kapta meg a várat, ahogyan Ferabosco megtervezte és felépítette 1568—1587 között.”⁶⁶

Kutatásaim során teljesen azonosulva a Ferabosco-féle építkezésekről Méri István megállapításaival, egy másik Kanizsát érintő alaprajzzal kívánnék még röviden foglalkozni, illetve az ő következtetéseivel vitába szállni. Méri hosszabban foglalkozik a szakirodalomban Ferabosco első terveként számontartott alaprajzzal.⁶⁷ Teljesen egyetérték vele abban, hogy ez a terv semmiképpen nem azonos helyre készült a többivel. Méri arra a következtetésre jut, hogy a terv helyszíne a nagykanizsai vasútállomástól keletre lévő malommal és a Leányvárként nevezett területtel, illetve az ott állt Leányvár egykori településsel azonosítható, azaz azzal a hellyel, ahova én előadásom első részében a kanizsaszegi várat feltételezem.

Az alaprajzon látható 16. századi palánkkal övezett templomot azonosítja Kanizsa 13. század óta szereplő Szent Margit egyházával. Ennek az állításnak a tarthatatlanságára több érvet hoznék fel.

1. Az erődítmény egyértelműen a mocsár nyugati partjára lett tervezve, nem pedig egy szigetre. A helyszín jól látszik az 1664. évi ostromhoz készült térképen.
2. Leányfalu az oklevelekben a 15. század végéig szerepel, akkor elpusztásodik, temploma bizonyosan nem volt.⁶⁸
3. Kanizsa Szent Margit titulusú temploma Kanizsa faluban, a későbbi mezővárosban állt, amit a 16. századi forrással igazolni lehet, mégpedig a külső, tehát a nem kerített városban. Lokalizálása egyelőre nagyon problematikus, de bizonyosan a Kanizsa patak keleti partján volt.⁶⁹

Véleményem szerint az alaprajzon jelölt malom, amely Méri István kiindulópontja volt, a másik a mocsár nyugati partja melletti malom, amely jól látható és elhelyezkedése alapján is megegyezik a várterven lévővel.

A mai nyugati parton a Kiskanizsa helyén állt egykori település azonosítható Től faluval, amelynek Venéce (a mai Bajcsa) felé eső végén Kanizsai István és fia László 1423-ban kápolnát épített.⁷⁰ Ezt a templomot vette körül erődítés — a tervezett vár magja — ami ha leegyszerűsített formában is de jól látható Georg Keller 1600. évi metsetén.

5. A törökkori építkezések kérdései.

Kanizsa 1600 október 20-án hathetes ostrom után jutott török kézre.⁷¹ Pontosán egy esztendővel az ostrom kezdete után Ferdinánd főherceg 68 napos visszavívási kísérlete sikertelenül végződött, ami annak bizonyítéka, hogy a rendelkezésre álló rövid idő alatt a törököknek sikerült az erősséget jól védhető állapotba hozni, de komoly átépítésre ez az idő nagyon kevés volt.⁷²

A török uralom alatt Kanizsa jelentős átalakuláson esett át. A fennmaradt hiteles ábrázolások, amelyek közül a legfontosabb az 1664. évi Zrínyi Miklós nevével jelzett ostromról készült haditérkép és az 1687-ből származó kémjelentéshez mellékelte vázlat azt mutatják, hogy a törökkori átépítés lényege az volt, hogy az ötszögű várat két részre osztó vizesárkot valamivel nyugatabbra helyezték. A vár

keleti felét — a 16. századi beépített várat nyugat felé megszelésítették, illetve a vár nyugati oldalán az északnyugati és a délnyugati sarkon állt kisméretű védművek helyén a keleti oldalhoz hasonló nagyméretű olasz bástyákat emeltek. Az ötszögű vár nyugati ék alakú részét széles vizesárokkal leválasztották. Ennek a résznek a vár felőli oldala nem volt megerősítve. A várnak mind a két fele sűrűn beépült, ugyanis a keleti parton lévő várost, melyet Paradeiser 1600-ban felgyújtott, nem építették újjá, a török időkben a lakosság a vár falai között telepedett meg. A nyugati ék alakú részt a törökök Topráklik külvárosnak nevezték.⁷³ A vár átformálását Méri István kutatásai is megerősítették.⁷⁴

A török idők építkezéseire és általában Kanizsára a török források csak kismértékben állnak rendelkezésünkre. Az adatok csak ennek az átalakulásnak a vázlatát adhatják meg, de az átépítés lehetséges időpontjai azért valószínűsíthetők. Az 1601-es visszavívási kísérlet után nyilván megindult a vár újjáépítése.

1603-ban azonban Kollonics Siegfried hajdú felgyújtják a várat, az okozott kár mértékét nem ismerjük.⁷⁵ 1604 második felében (augusztus 5. után) azonban fontos dokumentum kelt. Lala Mehmed pasa nagyvezér jelenti a szultánnak, hogy „amennyiben Kanizsa felől méltóztatnak érdeklődni (a helyzet a következő): a korábban betervezett jelentésnek megfelelően Kanizsát védő szolgálja, Hasszán pasa vezír a magasságos isten segédelmével a kanizsai várat oly rendkívüli alaposággal megépítette, hogy nem kétséges: a korábnál sokszorta erősebb és szilár-

dabb lett.”⁷⁶ Ismét csak a rendelkezésre álló idő bizonyítja azt, hogy Hasszán építkezései csak a védművek kijavítására lehetnek elegendők. A nagyszabású átépítés bizonyosan az 1630-as években ment végbe. Ekkor „sok ezer kocsi kő és mész a messze távolban fekvő Pécs környékéről hozatott.”⁷⁷ 1660-ban tűzvész tört ki az erődítményben. A jelentés szerint a vár és az egész város lángokban állt, bástyái erősen megrongálódtak, sok hadiszer és ágyú elpusztult, sőt a puszkaporos torony is felrobbant. Zrínyi Miklós a hírre a vár alatt temett és elvágta a külvilágtól. Csatlakoztak hozzá a többi környező végvárak katonái is. Mivel ez időben egybeesett Várad török ostromával, amely a török erőt lekötötte, jogos remény volt Kanizsa visszaszerzésére. A békét fenntartani kívánó udvar azonban a vállalkozást lefújta.⁷⁸ A vár és a város 1664-re teljesen újjáépült. Evlia Cselebi ekkor keletkezett leírása nagymértékben megegyezik a más adatokból nyert képpel, a város épületeiről szóló leírása pedig az 1690-es visszafoglalás utáni adatokkal.⁷⁹ A helyszínről kelt tudósítást a sokat vitatott szerző hitelességéről, legalábbis Kanizsa esetében néhány túlzástól eltekintve csak erősíteni tudjuk. Ugyanő a forrás arra, hogy az 1664-es ostrom során első sorban a Topráklik külváros szenvedett károkat, ezt a nagyvezír rendeletére helyrehozták, mind a falakat, mind a sarokbástyákat újjáépítették.

A vár 1690-ben hosszú ostromzár után károsodás nélkül került újra magyar kézre,⁸⁰ hogy azután 1702-ben császári utasításra megsemmisüljön.⁸¹

Jegyzetek:

¹ Méri István: A kanizsai várásatás Bp. 1988.

² Á. U. O. VII. 27.; 191—192., 469—471.; VIII. 62—63.

³ Á. U. O. VII. 27.; VIII. 62—63.; Z. O. I. 162—164.

⁴ OL. DI. 37359. IV. Béla 1263. március 19. átiratokban. Közli Szentpéteri I. 410. (1343. sz.)

⁵ Z. O. I. 113—114.; A. O. I. 164.

⁶ Z. O. I. 119.

⁷ Fügedi Erik: Vár és társadalom a 13—14. századi Magyarországon Bp. 1977. 148.

⁸ Z. O. I. 164—168. (Fügedi im. 147. elfogadja az 1321. évi hamis adománylevelet is. A. O. I. 626.)

⁹ Z. O. I. 166.

¹⁰ Z. O. I. 161—162.

¹¹ Z. O. I. 161—164.

¹² Fügedi. im. 147.

¹³ Fügedi. im. 148.

¹⁴ Méri. im. 29.

¹⁵ Méri. im. 64, 36. lbj.

¹⁶ Halis István: Zalai Krónika. Nk. 1917. 402—403.

¹⁷ Méri. im. 20—31.

¹⁸ Balogh Jolán: A magyar renaissance építészet. Mérnöki továbbképző kiadványok. Bp. 1953.

¹⁹ Méri. im. 29.

²⁰ Marosi Ernő véleménye a Művészet története Magyarországon Bp. 1983. Szerk.: Aradi Nóra 74. Ez erősíti Búzás Gergely: a visegrádi palota. Valóság 1990/1. 93.

²¹ Czeglédy Ilona: A diósgyőri vár, Bp. 1988.

²² Marosi im. 73.

²³ Magyarországi művészet 1300—1340 között. Szerk.: Marosi Ernő I—II. Bp. 1987. 393. A vonatkozó részt Entz Géza írta.

²⁴ U. O. 508—511.

²⁵ Ol. DI. 25463.

²⁶ Ol. DI. 11371.

²⁷ Z. O. II. 519—20.

²⁸ Ol. DI. 36997.

²⁹ Ol. U. et C. 27/55.

³⁰ Dümmerling Ödön: A kismaratonai középkori vár. Soproni szemle 1960/1. 80—87.

³¹ S. O. I. 394.

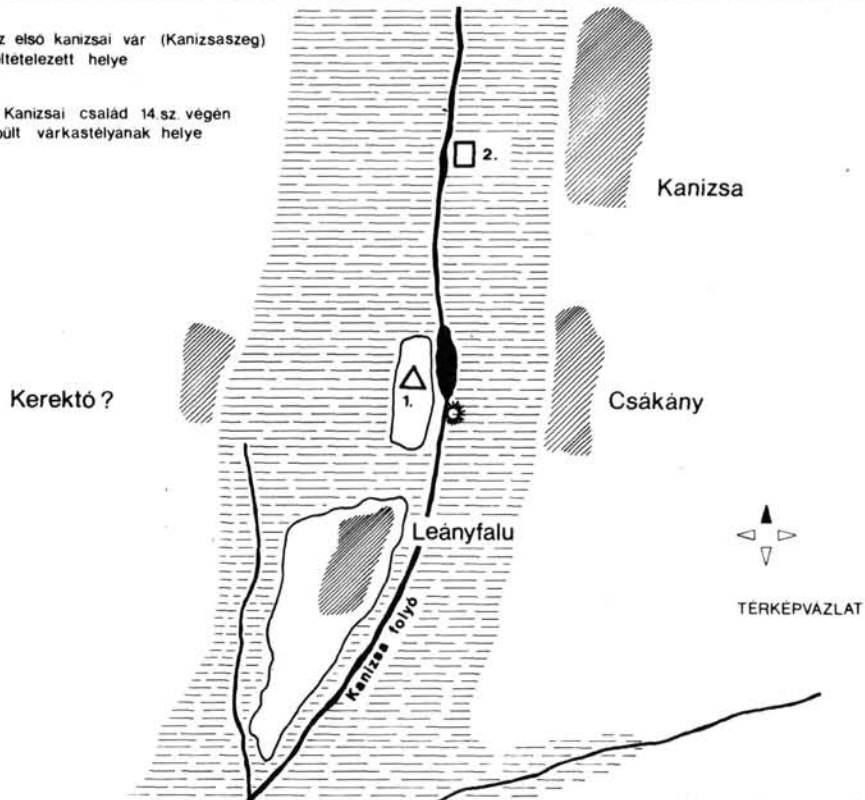
³² Dümmerling im. 85.

³³ Mon. Veszpr. II. 238.

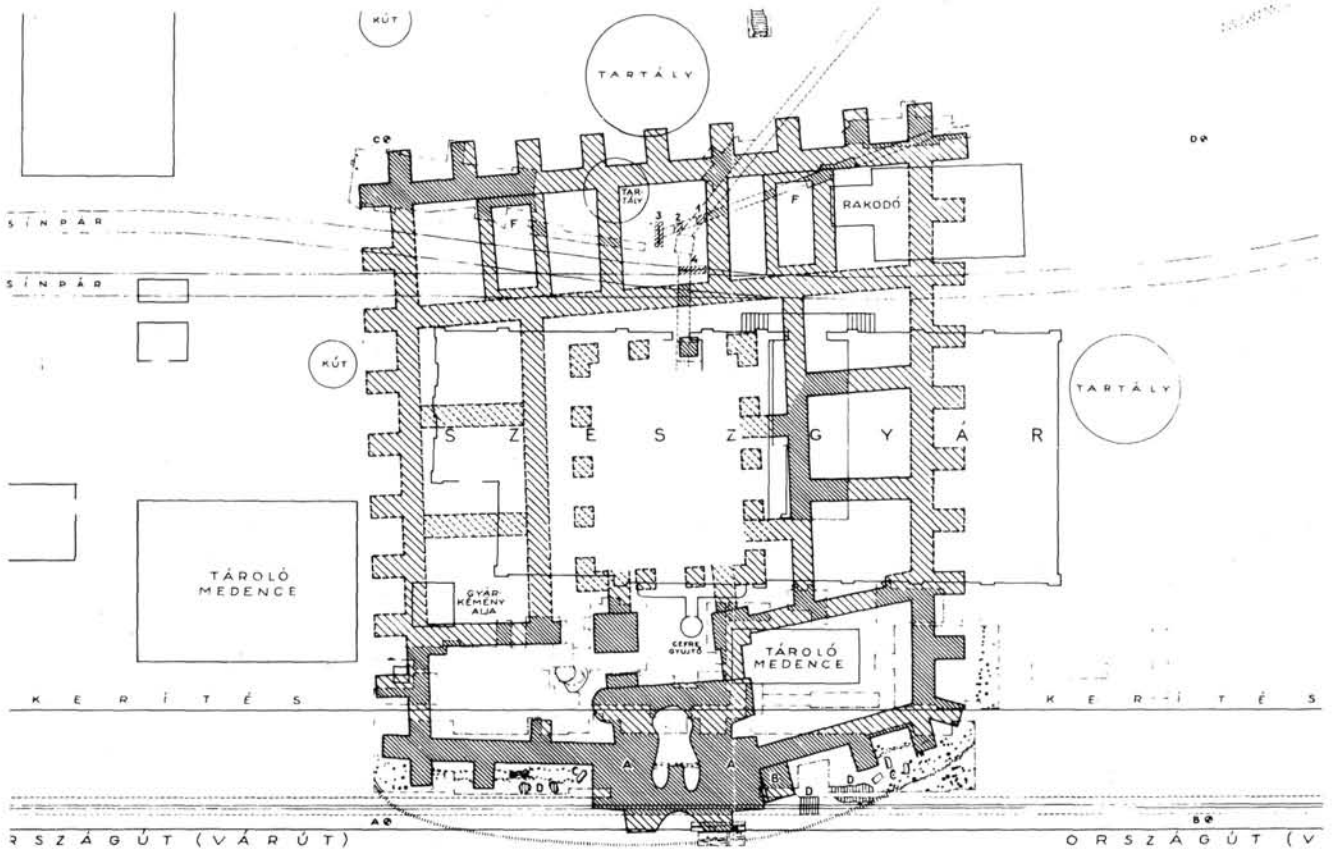
³⁴ Guzsik Tamás — Fehérvári Rudolf: Eltűntnek hitt pálos kolostorhelyek Zala megyében. Z. Gy. 16. 39—42.; Az MTA Művészettörténeti Kutató Csoportjának forráskiadványai XIII.

- Documenta Artis Paulinorum 2. füzet Bp. 1976.
- ³⁵ Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története I. 1921. 209.
- ³⁶ S. O. I. 483., 488., 491., 495., 529. és Holub I. 460.
- ³⁷ S. O. I. 489., 491.
- ³⁸ Zs. I. I. 361. (3272)
- ³⁹ Zs. O. I. 513. (4655)
- ⁴⁰ Török hadak Magyarországon 1526—1566 Bp. 1984. 104.
- ⁴¹ Takáts Sándor: Magyar tüzes és lőszerszámok. Századok 1908. 51. Uerről. Bécs Gemeinsames Finanzarchiv, Hungarien Fasc. nro. 14335. (1546).
- ⁴² Magyarország hadtörténete I. Főszerk.: Liptai Ervin. Bp. 1984. 187.
- ⁴³ Thallóczy L.: Századok 1877. 172.; Szendrei J. HTK. 1888. 418.
- ⁴⁴ Takáts Sándor: Rajzok a török világból. in. 57.
- ⁴⁵ Takáts Sándor: A magyar vár. Századok. 1907. 735. OL. Nádasdy lt. Missiles.
- ⁴⁶ Magyarország történeti kronológiája II. Szerk.: Benda Kálmán Bp. 1982. 389.
- ⁴⁷ Takáts Sándor: Rajzok a török világból II. 44. Uo.: A magyar vár. Századok 1907. 734.; Takáts, Századok 1908. 52.
- ⁴⁸ Takáts Sándor: A magyar vár. Századok 1907. 817.
- ⁴⁹ OL. Nádasdy cs. lt. Missiles. Széchy Margit Magyar Bálint-hoz és Zele Jakabhoz. 1556. június 12.
- ⁵⁰ OL. Nádasdy cs. lt. Missiles 1556. jan. 2. Zele Jakab levele.
- ⁵¹ OL. Nádasdy cs. lt. Missiles 1556. jan. 2. Zele Jakab levele Nádasdy Tamáshoz.
- ⁵² Magyarország hadtörténete I. szerk.: Liptai Ervin Bp. 1984. 187—188.
- ⁵³ OL. Nádasdy lt. Missiles. Zele Jakab levele Nádasdy Tamáshoz 1558. nov 6.
- ⁵⁴ OL. Nádasdy lt. Missiles 1559. jan. 27. Zele Jakab Nádasdy Tamáshoz; Barabás Samu: Zrínyi Miklós életére vonatkozó levelek és okiratok. I. k. 501—502.
- ⁵⁵ OL. Nádasdy lt. Missiles 1559. máj. 7.
- ⁵⁶ Lásd: 54. lbj. „...mind az kapu mellett való bástyával egyetemben elvégezték az fonását...”
- ⁵⁷ Bánfi, Florio, Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadivállalatai, HK. 1940. 147.
- ⁵⁸ Méri im. 31—40.
- ⁵⁹ OL. E. KL. Ben. res. N. 117. 1568. június 21., Maggiarotti: Pietro Ferrabosco 163.; OL. E. 554. VKI. Fol. Lat. 1229. 1568. szept. 3.
- ⁶⁰ Franz Otto Roth: Vinitsch und Weitschawar. II. Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark Bd. LXI. Graz 1970. 156.
- ⁶¹ Uo.: Takáts Sándor: Thengöldi Bornemissza János HTK 1914. 422.
- ⁶² Marosi Endre: Itáliai hadiépítések... HTK 1974/1. 53.
- ⁶³ Marosi u. o.
- ⁶⁴ Marosi u. o.; Bécs. Kriegsarchiv HKR. 1587. Prot. Exp. 152.; Magiarotti—Bánfi I. 178.
- ⁶⁵ Méri. im. 50
- ⁶⁶ Méri. im. uo.
- ⁶⁷ Méri. im. 34—36
- ⁶⁸ Holub III. Leányfalu címszó.; OL. Dl. 36997.
- ⁶⁹ Dr. Pfeiffer János: A veszprémi egyházmegye legrégebbi egyházlátogatásai (1554—1760). Veszprém 1947. 14—15.; Valószínűleg azonos az Egyesült Izzó építések elpusztított templommal.
- ⁷⁰ Holub III. Től címszó.
- ⁷¹ Magyarország hadtörténete I. Főszerk.: Liptai Ervin Bp. 1984. 224—226.
- ⁷² Uo. 226.
- ⁷³ Méri. im. 57—59.; Evlia Cselebi török világotutató magyarországi utazásai 1660—1664. Ford.: Karácsony Imre Bp. 1985. 562—571.
- ⁷⁴ Méri. im. 58—59.
- ⁷⁵ Cennerné Wilhelmb Gizella: Wilhelm Peter Zimmermann magyar vonatkozású rézkarc-sorozatai. F. A. IX. 1957. (Katalógus: Kollonics és hajdúi felgyűjtják Kanizsát 1603-ban.) 200.
- ⁷⁶ Dávid G.—Fodor P.: Magyar vonatkozású török állami iratok a tizenöt éves háború korából. HK 83/3. 459.
- ⁷⁷ Fodor Pál: Török várerődítési munkák Magyarországon a XVI—XVII. században HK 1979. 382—383.
- ⁷⁸ Rónai Horváth Jenő: Zrínyi Miklós a költő, mint hadvezér. HK 1891. 96.; Evlia Cselebi im. 563.
- ⁷⁹ Evlia Cselebi im. 564—569.; Tóth István György: A magyarországi török építkezés forrásaihoz: A kanizsai vár házainak összeírása (1690) Zalai Múzeum 2. 1990. 221—230.
- ⁸⁰ Sugár István: Heves megye és Eger visszafoglalása a töröktől. Eger. 1987. 281—291.
- ⁸¹ Baranyai Béláné: Rendelet 1702-ből a magyar várak lerombolására. Műemlékvédelem 1975. 193—195.
- (A 2—7. sz. képeket Méri István: A kanizsai várásatás; Bp. 1988. című művéből vettem át.)

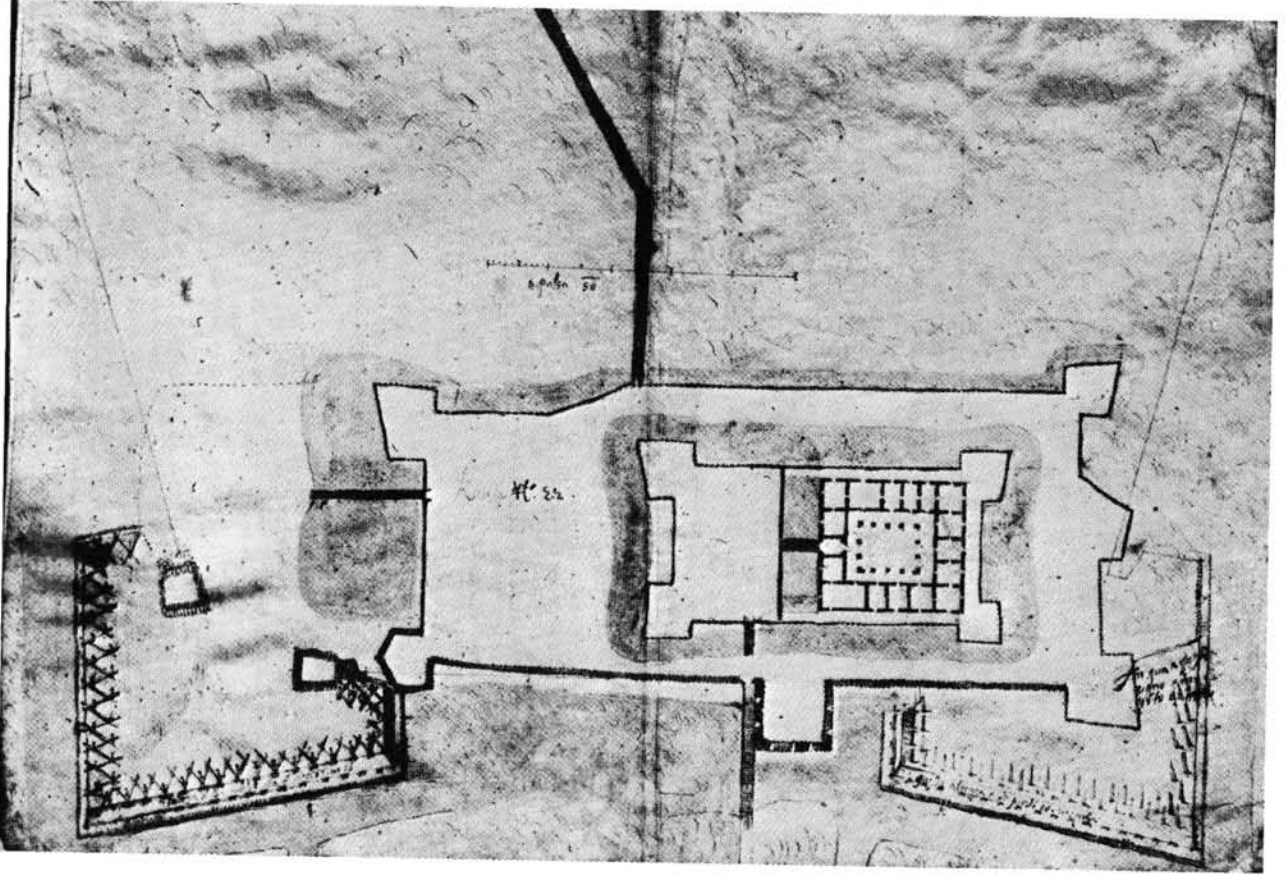
1. Az első kanizsai vár (Kanizsaszeg) feltételezett helye
2. A Kanizsai család 14.sz. végén épült várkastélyának helye

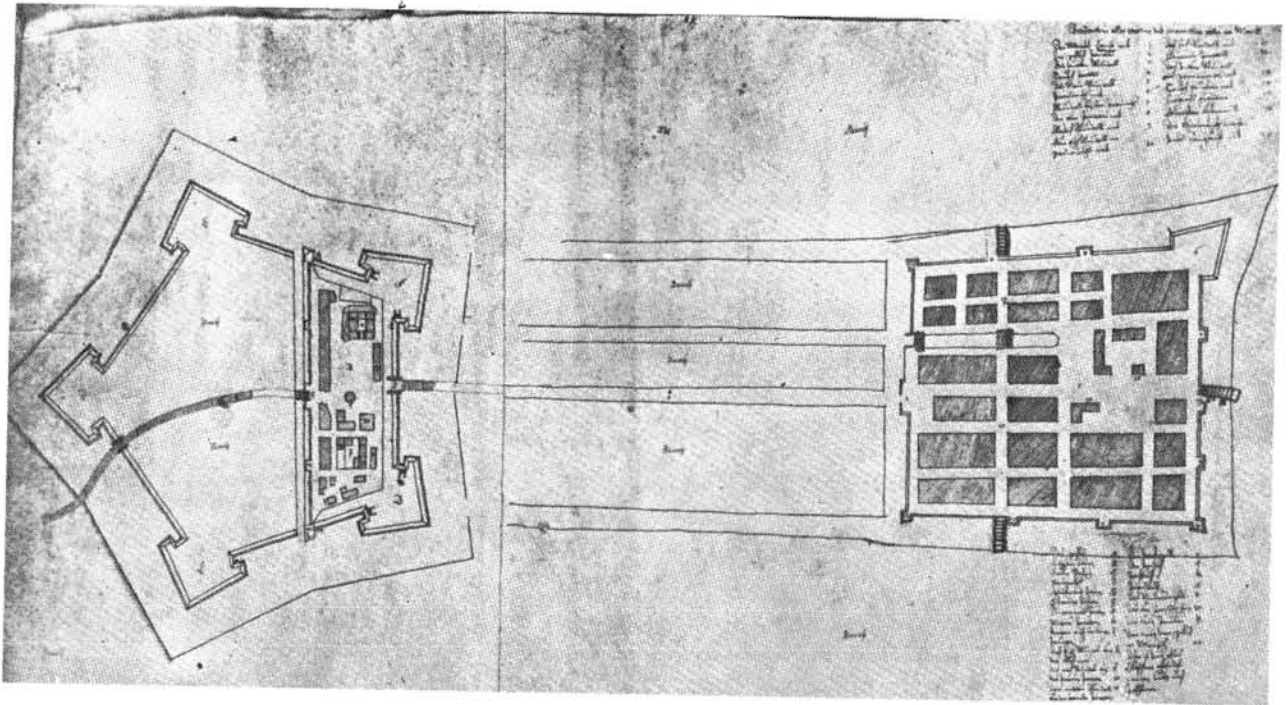
1. kép: Kanizsa a 14. szd. elején.

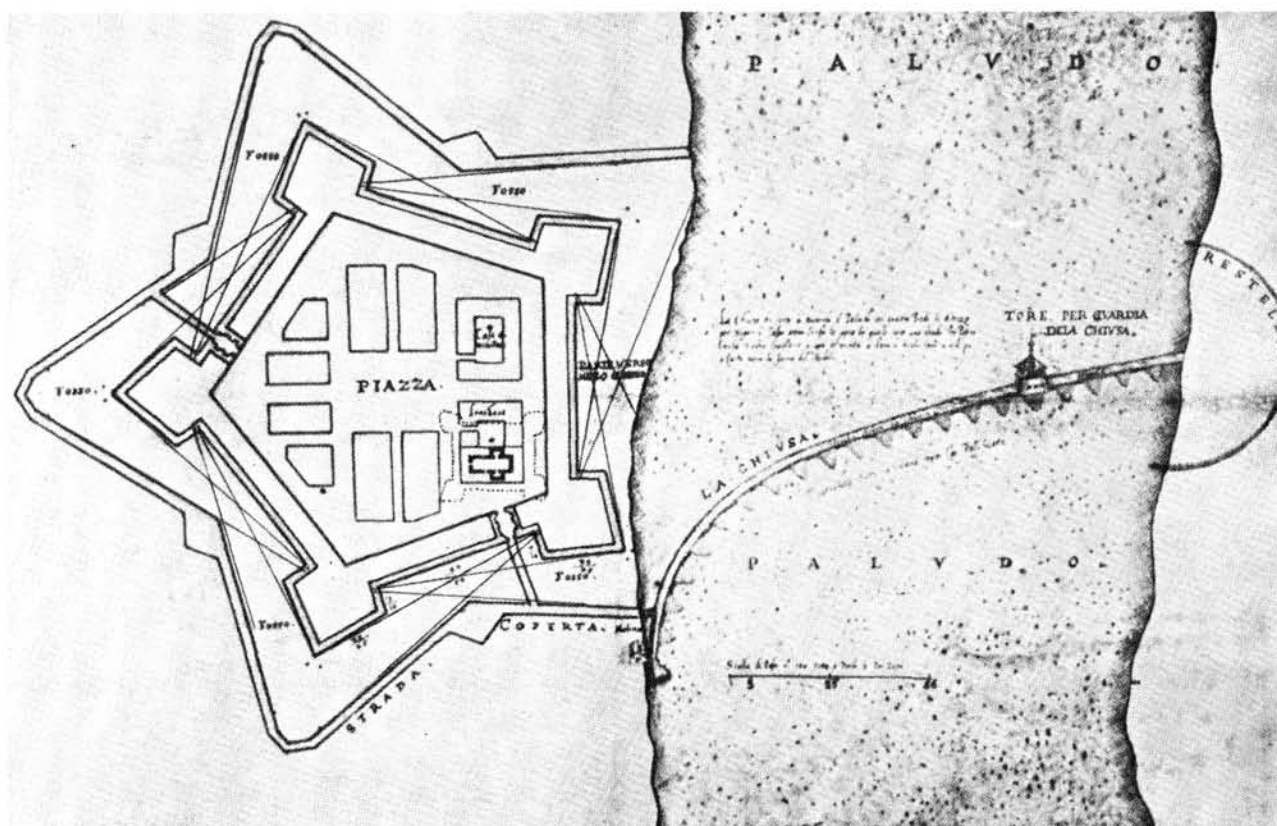
2. kép: Kanizsa alaprajza Méri István feltárása alapján.

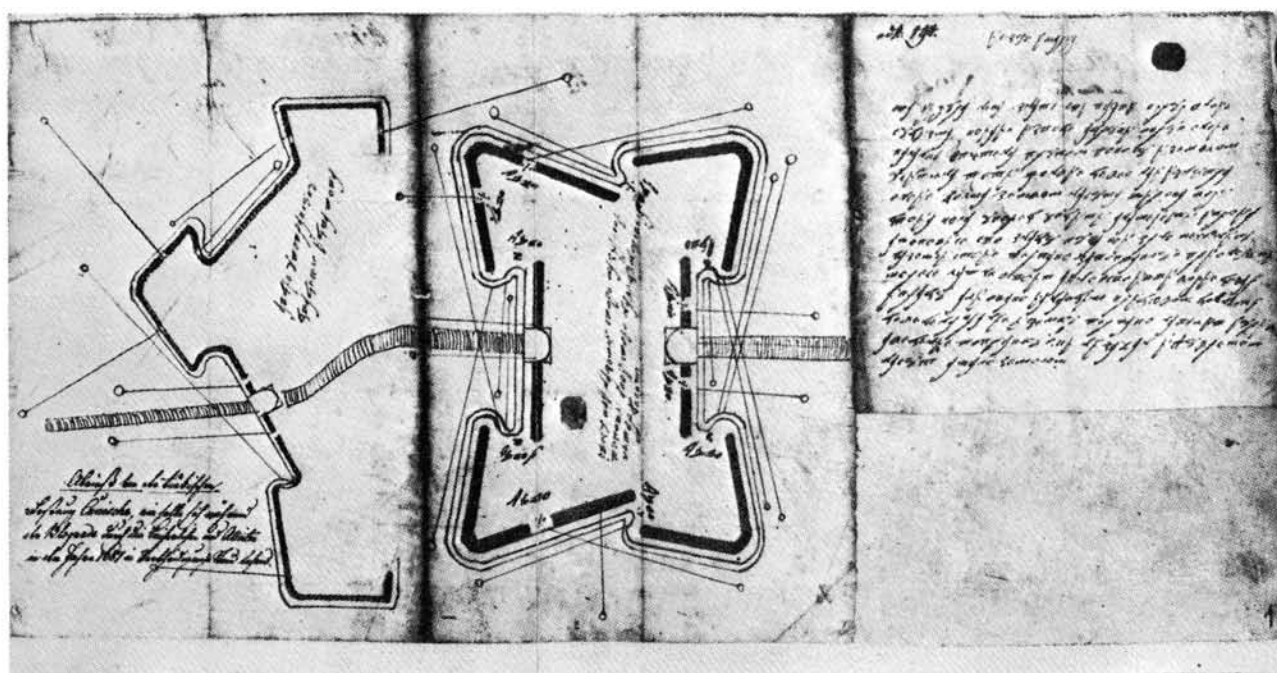
3. kép: A kanizsai vár átépítési tervrajza. Pietro Ferabosco, 1572. (Bécs, Hadilevéltár).

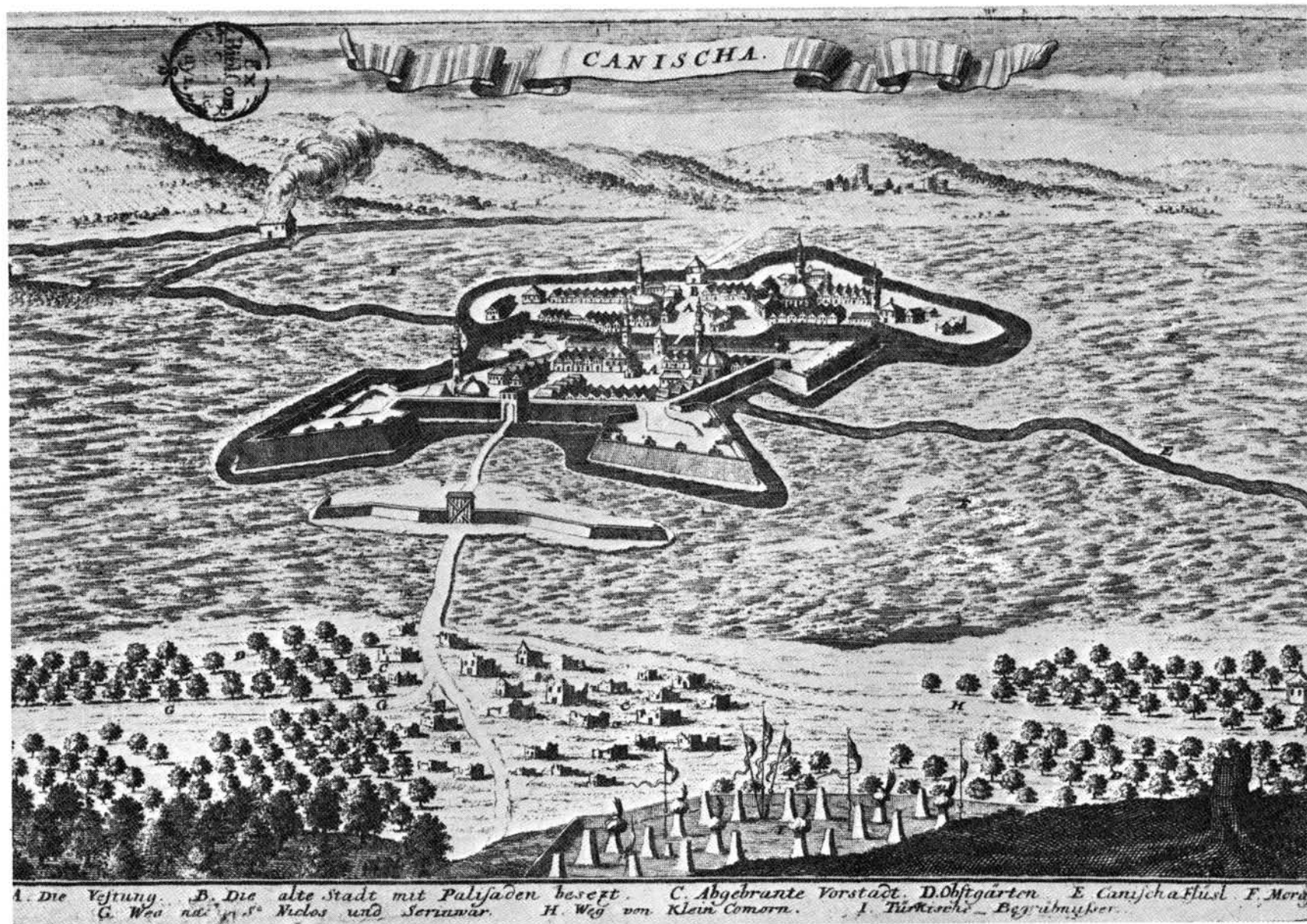
4. kép: A vár és mezőváros alaprajza, 1587–1594. (Bécs, Hadilevéltár).

5. kép: A kanizsai vár terve, Ferabosco első terveként számontartott változat (Bécs, Hadilevéltár).

6. kép: A kanizsai vár alaprajzának 1687. évi vázlata (Bécs, Hadilevéltár).

7. kép: Kanizsa lát képe a felszabadítás után. Német mester metszete 1698.